

CRONICA EPIGRAFICĂ A ROMÂNIEI (XXXI, 2011)

CONSTANTIN C. PETOLESCU*

Recolta epigrafică a anului 2011 este apreciabilă, îndeosebi cea a Daciei romane: un număr important de note bibliografice, dar mai ales publicații de inscripții; de reținut un număr de diplome militare (din păcate, provenite din comerțul de antichități din Occident, cu loc de descoperire „necunoscut”, ajunse în colecții „necunoscute”/nemenționate). Ca și până acum, cronica este organizată în două secțiuni: *Dacia* (nr. 1484–1528) și *Moesia Inferior* (sectorul românesc al provinciei romane: Dobrogea românească actuală; nr. 1537–1551).

A) DACIA
(nr. 1484–1536)

Bibliografie – Generalități
(1484–1513)

1484. Doina Benea, *Edificiul de cult roman de la Praetorium (Mehadia)*, Timișoara, 2008 (cu 54 fig. și 12 planșe). Vezi *infra*, nr. 1515–1520.

1485. Călin Cosma (ed.), *Studii de arheologie și istorie. Omagiu profesorului Nicolae Gudea la 70 de ani – Studies in Archaeology and History*. An anniversary volume to professor Nicolae Gudea on his 70th Birthday, Cluj-Napoca, 2011. V. *infra*, nr. 1514.

1486. N. Gudea, *Christiana Minora*. Studii, articole și note în legătură cu creștinismul timpuriu din Dacia romană, Dacia postromană și unele provincii vecine, Cluj-Napoca, 2011, 519 pag. (38 contribuții, apărute în diverse publicații)

1487. H. Pop *et alii*, *Identități culturale locale și regionale în context european. Studii de arheologie și antropologie istorică. În memoriam Alexandri V. Matei*, Cluj-Napoca, 2010, 751 p. Reținem pentru cronica epigrafică:

– Călin Timoc, *Cohors V Lingonum și apărarea limesului porolissens*, p. 355–356;

După autor, această trupă a staționat permanent la Porolissum, pe toată durata stăpânirii romane în Dacia.

– George Cupcea, *Professional Officers on the Northern Dacian Limes*, p. 383–394.

Dar termenul de „ofițeri” nu este potrivit pentru *principales*, ci pentru *primipili* și ofițerii de rang ecvestru.

– Florian Matei-Popescu, *Cohortes Augustae Nervianae Pacenses Brittonum*, p. 395–398.

– I. Piso, *La liste d'un college de Sarmizegetusa*, p. 430–442; v. *infra*, nr. 1522.

* Institutul de arheologie „Vasile Pârvan”, București, e-mail: ccpetolescu@yahoo.fr

- Ov. Țentea, *Balnea în Dacia – câteva comentarii*, p. 455–458;
- Atalia Ștefănescu-Onițiu, *Populația din Banat în epoca romană* (I). *Categoriile și asociațiile socio-profesionale*, p. 463–468.
- Sorana Ardeleanu, Radu Zăgreanu, *Țigle și cărămizi ștampilate inedite descoperite la Gherla*, p. 489–500.
- Ștampile AL II P (ligatura A + L, cu *sicilicus* deasupra numărului de ordine al trupei); 46 exemplare. Cunoscute deja în CIL, III, 8074, 5 a (insula Sapaja AEM 4, 1880, p. 176).
- R. Ardevan, Sorin Parpucea, *Ștampila tegulară anepigrafică de la Micăsasa*, p. 501–508.
- Patru exemplare, descoperite în anul 1980 în punctul Livadă; fulger reprezentat schematic ?
- Sorin Bulzan, *Dedicații ale trupelor auxiliare din Dacia pentru I. O. M. și vota pro salute Imperatoris*, p. 509–518;
- C. C. Petolescu, *O ștampilă militară de la Viminacium*, p. 539–540.
- Ștampila III VIMINACE pe numeroase cărămizi, provenind din zona Banatului; lectura posibilă III (*triremes* sau *triremiges*) *Viminace(nses)*, secolul al IV-lea.
- Sorin Cociș, Florin Fodorean, Adrian Ursuțiu, Vitalie Bârcă, *Villa rustica de pe dealul Lomb (Chinteni, Cluj-Napoca)*, p. 565–574. Vezi *infra*, nr. 1524.

1488. Mihai Popescu, *Quades et Marcomans contre Marc Aurèle*, Clermont-Ferrand, 2011, 103 p.

1489. D. Tudor, Gh. Popilian, N. Gudea, D. Bondoc, *Castrul roman de la Slăveni. Încercare de monografie arheologică*, Cluj-Napoca, 2011. Vezi prezentarea unităților militare atestate prin ștampile (p. 63–66, nr. 1–8, fig. 23–24, 78: desene), un fragment de diplomă militară (nr. 9, cunoscut: RMD, I, 121 = ILD, 44). Din *Repertoriul materialului arheologic* (165 și urm.), reținem: fragment de amforă cu inscripție cu vopsea roșie (nr. 40 = IDR, II, 544), câteva ștampile pe *mortaria* (nr. 73–77), grafiti ceramici (nr. 78–80), 296–254 (ștampile militare și grafiti tegulari), material epigrafic lapidar (p. 216 și urm., nr. 489–520). Material aproape în totalitate deja cunoscut (vezi IDR, II, p. 196 și urm.).

*

1490. Mariana Balaci Crânguș, *Stelele funerare de la Apulum*. Apulum 48, 2011 (series Archaeologica et Anthropologica), p. 103–118.

Unele monumente conțin inscripții – dar autoarea nu le acordă atenție specială.

1491. Gică Băeștean, Oana Tutilă, *O nouă inscripție funerară de la Sarmizegetusa*, Apulum 48, 2011, p. 239–243.

Vezi *infra*, nr. 1523.

1492. Doina Benea, *Organizarea pășunilor în Dacia romană și importanța lor pentru economia provinciei*, în *Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Temesiensis* 12, 2010, p. 45–74.

1493. Eadem, *Un posibil episod din vremea războaielor marcomanice în sud-vestul Daciei romane*, Apulum 48, 2011, p. 203–215.

Autoarea are în vedere inscripția de la Kajtasovo (IDR, III/1, nr. 2) a unui *eq(ues) t(urmae) e(quitum) n(umeri) s(ingularium)* (lectură nouă a autoarei) și ștampila *N(umerus) sing(ularium)* de la Cenad (IDR, III/1, p. 243) – formație ce presupune prezența în zonă a legatului provinciei –, precum și alte ștampile tegulare militare de pe cuprinsul Banatului.

1494. Eadem, *Câteva observații privind cohors I sagittariorum de la Tibiscum și transferul la Drobeta*, Drobeta 21 (Arheologie – Istorie), p. 42–52.

Autoarea identifică această trupă de arcași (vezi IDR, III/1, 130, anul 166) cu *cohors I Thracum sagittariorum*, atestată în diplomele militare ale Daciei Superioare (vezi C. C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, București, 2002, p. 121–122, nr. 56); o sugestie în acest sens ar fi dedicația către

Iupiter Zbelsurdus de la Drobeta (IDR, II, 20), care, după dimensiunile sale, ar putea fi chiar imaginea de cult (Kultbild) dintr-un sanctuar al acestui zeu trac la Drobeta. Totuși, în diploma de la Drobeta din 1 aprilie 179, trupa apare cu vechiul nume: *I Thracum sagit(tariorum)* (AÉ 1987, 843 = RMD II, 123 = ILD, 46).

1495. Juan Ramon Carbó García, *I sogni "orientali" in Dacia. Sottomissione e dipendenza personale dalla divinità*, ED (s.n.), 13, 2011, p. 115–127 (cu un mic repertoriu epigrafic: 12 inscripții).

1496. Carmen Ciongradi, R. Zăgreanu, *Ein Militärdiplom aus Gherla für die Truppen von Dacia Porolissensis*, ZPE 179, 2011, p. 295–298. Vezi *infra*, nr. 1527.

1497. G. Cupcea, *Immunes and Principales at Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, AMP 30, 2008, p. 153–161.

1498. W. Eck, A. Pangerl, *Diplome für das Heer in Dakien*, ZPE 176, 2011, p. 221–233: o diplomă din 17 februarie 110 pentru trupele provinciei Dacia (vezi *infra*, nr. 1529), alta din 19 iulie 146 pentru trupele provinciei Dacia Inferior (*infra*, nr. 1532), p. 231–233: *Appendix* conținând liste bibliografice cu diplomele provinciilor Dacia, Dacia Superior, Dacia Inferior și Dacia Porolissensis.

1499. Idem, *Drei Konstitutionen in Jahr 123 für Truppen in Dacia Porolissensis unter dem Präsidialprokurator Livius Gratus*, ZPE 176, 2011, p. 234–242.

Din *constitutio* din 14 aprilie 123 s-a emis diploma de la Urfa (RGZM, 22 = ILD, 20), pentru trupe din Dacia Superior și Dacia Porolissensis; din cea din 10 august 123 s-au emis diplomele de la Gherla și Čovdin (IDR, I, 7 și 7 a = RMD, I, 21 și 22), pentru trupe din Dacia Porolissensis și Pannonia Inferior. Dintr-o *constitutio*, probabil tot din 10 august 123, se cunoaște o nouă diplomă pentru trupele Daciei Porolissensis: vezi *infra*, nr. 1530.

1500. Idem, *Ein Diplom für die Ravennatische Flotte unter dem Präfecten Aurelius Elpidiphorus aus dem Jahr 221 n. Chr.*, AMN 45–46/1, 2008–2009 (2011), p. 193–205.

Pentru cronica noastră, reținem un *Appendix zu RMD V 463*, p. 200–205; este vorba despre un fragment de diplomă militară publicat de P. Weiß, ZPE 127, 1999, p. 246 și urm. = AÉ, 1999, 1354, acordată unui *ex gregale M(arco) Aurelio Spori fil(io) Victori [q]ui et Drubio, Nicopoli ex Moesia, vico Dizerpera*. Acel *signum* ce însoțește numele veteranului este un antroponim geto-dacic, *Drubius*, ce se regăsește în toponimul *Drubeta* (C. C. Petolescu, Oltenia, s.n., 17, 2010, p. 71–72, nota 8; idem, Drobeta 17, 2010 p. 210–211). De reținut și toponimul Dizerpera (Dizerpara), cu sufixul *-para*, mai rar în zona traco-getică.

1501. N. Gudea, *Contribuții la istoria militară a Daciei Porolissensis*, 8. *Alte îndreptări în legătură cu cohors III Dacorum*, Apulum 48, 2011, p. 327–330.

Autorul reia discuția asupra unor ștampile de la Porolissum, incluse cu câțiva ani în urmă (după edițiile lui N. Gudea) în culegerea noastră ILD, nr. 740: *CH III* (pozitiv și retrograd) și nr. 742 (nu p. 742, cum apare la nota 1): *CH III D*. Autorul citat crede în continuare că este vorba de o *c(o)h(ors) III D(acorum)*, trupă care este astfel menționată în inscripția de la Byllis (Macedonia; CIL, III, 600 = ILS, 2724 = AÉ, 1997, 1352 = IDRE, II, 361), dar despre care s-a arătat de toți cercetătorii importanți ai istoriei militare romane că este o eroare, în loc de *cohors I Dacorum* din Syria. După descoperirea și publicarea (de către epigrafistul și arheologul N. Gudea; cu o gafă impardonabilă în r. 9) inscripției de la Porolissum, în care apare *cohors III Campestris* (ILD, 683; vezi aici citate rectificările efectuate de Petolescu și Piso), era firesc să se propună (de către I. Piso) numele acestei trupe (în secolul al II-lea staționase la Drobeta) sau chiar *c(o)h(ors) III D(eltatarum)* (de la Mehadia; deși mai puțin probabil). Lectura propusă de mine, *c(o)h(ors) I D(acica)*, avea în vedere nu trupa din Syria, ci *cohors I Gallorum Dacica* din Dacia (care totuși trebuie să fi avut numărul de ordine II,

precum cohortele *II Gallorum Macedonica* și *II Gallorum Pannonica*: vezi P. Holder, RMD, V, 384, n. 4). Remarcăm în încheiere omiterea (sau necunoașterea) unei bibliografii esențiale, dar mai ales limbajul, nedemn de o publicație academică, din partea septuagenarului învățat N. Gudea (omagiât de curând printr-un al doilea volum de studii; vezi *supra*, nr. 1485).

1502. N. Mugnai, *Un nuovo diploma militare per le truppe della Dacia Inferior*, ZPE 177, 2011, p. 277–280. Vezi *infra*, nr. 1531.

1503. Fl. Matei-Popescu, *Note epigrafice III*, SCIVA 62, 2011, 3–4, 265–273.

Două monumente epigrafice cu loc de descoperire necunoscut, inedite, aflate în lapidariul Muzeului Național de Antichități (București): un fragment de album din epoca elenistică; alt fragment de album, din epoca romană, provenind probabil de la Histria. În continuare, autorul reia un altar de mici dimensiuni (*arula*), publicat (CIL, III, 8059). V *infra*, nr. 1551.

1504. Idem, *Territorium Bassianae din Dacia Superior*, în *Archaeology: making of and practice. Studies in honor of Mircea Babeș at his 70th anniversary*, Pitești, 2011 (ed. Despina Măgureanu, Dragoș Măndescu, Sebastian Matei), p. 351–361. Vezi *infra*, nr. 1535.

1505. C. C. Petolescu, *Villes de la Dacie romaine*, Dacia N.S. 55, 2011, p. 83–109.

1506. I. Piso, Ov. Țentea, *Un nouveau temple Palmyrénien à Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, Dacia N.S., 55, 2011, p. 111–121. V. *infra*, nr. 1521–1522.

1507. Fritz Mithof, *Decebals Freitod als inszeniertes Spektakel? Bemerkungen zu einigen Reliefsigillaten des L. Cosius aus Graufesenque*, în *Zeitreisen Syrien – Palmyra – Rom. Festschrift für Andreas Schmidt-Colinet zum 65. Geburtstag*, Wien, 2010, p. 141–156.

1508. Coriolan Opreanu, *New Approches to the Knowledge of the Military Tile Stamps from the Auxiliary Forts of Dacia*, EphemNap 21, 2011, p. 145–160.

1509. Sabin Popescu, *Vizita lui Caracalla în Dacia*, Drobeta 21 (Arheologie – Istorie), p. 53–64.

1510. N. Șerban, *Drobeta în epoca post-romană*, Drobeta, 21 (Arheologie – Istorie), p. 65–70. Dar secolele IV–VI, la care se referă „studiul” citat, reprezintă tot epoca romană (epoca romană târzie sau romano-bizantină).

1511. Zsigmond Lóránd Bordi, Radu Iustinian Zăgreanu, *Auxilia de la Olteni – controversă și interpretări*, Acta Siculica 2010, p. 195–218 (= iidem, *Auxilia from Olteni. Controversy and Interpretations*, EphemNap 21, 2011, p. 131–144). V. *infra*, nr. 1526.

1512. Dávid Petruț, Radu Zăgreanu, *The Funerary Stelae from Porolissum. Typological, Iconographical and Epigraphic Aspects*, Marisia 31, 2011 (*non vidi*).

1513 (= XXIX, 1388). Cu ocazia pregătirii AE 2009, s-au semnalat unele îndoieli în legătură cu completarea numelui trupe de cavalerie de pe poziția 3. După editorii diplomei, ar fi vorba de ala *[Front(oniana)] et Tung(rorum)*, cu unele implicații asupra procesului de recrutare la data emiterii diplomei. Soluția este eronată gramatical, deoarece conjuncția *et* leagă noțiuni de același fel; vezi astfel: ala *II Pannoniorum*, numită ulterior *II Gallorum et Pannoniorum* dimpotrivă, ala *I Claudia Gallorum* (Dacia Inferior), adaugă (fără *et* !) *Capitoniana*.

Noi am propus cu titlu de ipoteză [*Fro*]nt(oniana) *Tung(rorum)* (prima literă păstrată nu pare a fi *E*, ci jumătatea inferioară a unei haste). Pentru mai multă siguranță, m-am adresat principalei autoare cu rugămintea de a face o verificare, dar nu am primit niciun răspuns. Vezi acum AÉ 2009, 1177.

Diploma de la Napoca este prima descoperită până acum în care este menționată această trupă în Dacia. Anterior s-a aflat în Pannonia Inferior, unde o menționează diplomele din 1 septembrie 114, RMD 345/152 + 228 și RGZM, 17/18 FRONTO[- - -] pe extrinsecus, FRO pe *intus*; a. 113/115 RMD 347 *extrinsecus* [- - -]NIANA. După ce a fost adusă în Dacia, în Banat, două inscripții o menționează cu numele *ala I Fron(toniana) Tung(rorum)* (IDR, III/1, 197, Vrșac) sau *a(la) Frontonian(a)* (Pojejena; ILD, 179). Ulterior trupa se va numi *Tungrorum Frontoniana*.

Inscripții recent descoperite sau revizuite

(nr. 1514–1528)

1514. Cioroiu Nou (jud. Dolj). D. Bondoc, *A stamped Amphora of the Producer Dionysogenes, discovered at Cioroiu Nou*, în *Studii de arheologie și istorie* (v. *supra*, nr. 1485), p. 45–50.

ΔΙΟΝΥΣΟΓΕ-
ΝΟΥΣ

Litera *N* este inversă.

Ștampilă originală probabil din zona pontică; în Dacia mai apare la Apulum (V. Moga, Apulum 26, 1989, p. 203, fig. 1; preluată de A. Ardeț, *Amforele din Dacia romană*, Timișoara, 2006, p. 227, nr. 37, fig. 121 desen). Amforele cu inscripții grecești trec dincolo de Porțile de Fier; ștampila transcrisă mai sus apare și la Viminacium (Ljiljana Bjelajac, *Amfore Gornjo Mezijskog Podunavlja*, Beograd, 1996, p. 58, nr. 96).

1515. PRAETORIVM (Mehadia): Fragment statuar, recompus din mai multe fragmente, descoperit în cursul săpăturilor dintr-un templu. Baza măsoară $0,24 \times 0,22$ ($0,24 \times 0,16$ m. Pe aceasta se observă labele picioarelor unui personaj (divinitate; posibil Apollo), iar alături se înalță un trunchi de copac ($i = 0,40$ m). Literele vopsite cu miniu înalte de 7 cm în r. 1, de 5 cm în r. 2. Păstrat la CSIA Timișoara.

D. Benea, *op. cit.* (v. *supra*, nr. 1484), p. 94, nr. 11, fig. 21 (desen), pl. IX și coperta 1 (foto).

*A[ur(elius)] Calp(urnius) Cașto[r, dec(urio)]
col(oniae) et sac(erdos) huius loci*

Autoarea citește *cognomen*-ul din primul rând *Casio*; la observația noastră, colega Doina Benea a verificat piatra, confirmând lectura propusă de noi.

1516. Ibidem. Fragment de placă de marmură (probabil un basorelief). Dimensiuni: $11,6 \times 6 \times 2,4$ cm. Litere înalte de 1,6–1,7 cm, vopsite cu miniu; în r. 1, literele AN, la începutul, precum și la sfârșitul rândului, sunt apropiate (dar nu este o ligatură), litera *T* este redată ca o simplă hastă. Se păstrează la CSIA Timișoara.

D. Benea, *op. cit.* (v. *supra*, nr. 1484), p. 95, nr. 13, fig. 25 a (desen) și X/2 (foto).

[- - -] *Antonia N* [- - -]
[*ex v*]oto posuer(unt)

1517. Ibidem. Fragment de relief de marmură. Dimensiuni: $16,2 \times 14$ (–22,5 cm) (?). Dispărut.

D. Benea, *op. cit.* (v. *supra*, nr. 1484), p. 95, nr. 14.

Se păstrează o porțiune de postament cu trei litere, care ar abrevia închinarea *I(ovi) O(ptimo) M(aximo)*.

1518. *Ibidem.* Fragment de plăcuță de marmură. Dimensiuni: $9 \times 10 \times 3$ cm. Pe rama de sus se mai păstrează doar litera *L*, înaltă de 1,3 cm, vopsită cu miniu roșu; în câmpul basoreliefului apare parte din trupul unui câprior și parte din capul unei divinități cu bucle – posibil Diana.

D. Benea, *op. cit.* (v. *supra*, nr. 1484), p. 95, nr. 15, fig. 25 b (desen).

1519. *Ibidem.* Fragment de coloană de calcar friabil; reutilizat ca material de construcție; $\hat{h} = 31$ cm. Litere înalte de 5–5,2 cm în r. 1 și de 4,8–4,9 cm în r. 2. Păstrat la CSIA Timișoara.

D. Benea, *op. cit.* (v. *supra*, nr. 1484), p. 96–97, nr. 18, fig. 27 (desen).

Autoarea consideră că inscripția reprezintă o închinare pentru o divinitate (Apollo sau I. O. M. Dolichenus),

[*pro sal(ute)*]
[*D(omini)*] *n(ostri Aug(usti)*
[*M(arci) Ant(oni)*] *Gordiani*
[- - - -]

Poate totuși un fragment de *milliarium* ?

1520. *Ibidem.* Pe pavajul unei clădiri, 11 fragmente dintr-o inscripție conținând doar câteva litere: M; BAS; S, A, V; D, E; P; E, C; L, V. Păstrate la CSIA Timișoara.

D. Benea, *op. cit.* (v. *supra*, nr. 1484), p. 97, nr. 19.

1521. VLPIA TRAIANA SARMIZEGETVSA. Placă fragmentară de marmură, din care s-au descoperit 12 fragmente; în extremitatea dreaptă se păstrează o parte din cadrul profilat. Dimensiuni estimate: $60 \times ? \times 4,5$ (–5) cm. Litere înalte de 5,3–6,2 cm.

I. Piso, Ov. Țentea, *op. cit.* (*supra*, nr. 1506), p. 116–117, nr. 2 (v. nota 35: „Lorsque l’article était sous presse, la découverte d’un nouveau fragment nous a appris qu’au-dessus de ce que nous considérions être la première ligne se trouvait encore une ligne. C’était trop tard pour modifier le dessin et le texte”).

[- - - - -]
Mal[a]gbel [- - -]
[p]ro salute [d(omini) n(ostri)? Imperatoris Ca]es[aris]
[M(arci) A]urelli[- - - P]ii Fel[i]cis
[Aug(usti) - - - totiusque d]omus eius
5 [- - - sacerdos eorum?]dem
[numinum - - -] pec[unia s]ua fe[c(it)]

Autorii consideră că în r. 3 poate fi numele lui Caracalla sau Severus Alexander (dar acesta din urmă a suferit *damnatio memoriae*; grosimea plăcii ar fi suportat o martelare).

1522. *Ibidem.* Placă de marmură, recompusă grafic din 3 fragmente (două rezultate din îmbinarea altor fragmente), descoperite de-a lungul timpului în zona dintre zidul de vest al forului vechi și templul palmirenian. Dimensiuni estimate: $\hat{H} = 1,50$, $\hat{L} = 1,20$ m. Litere înalte între 1,1–3,5 cm. Publicări succesive:

IDR, III/2, 484 (= C. Daicoviciu, *Dacia* I, 1924, p. 245, nr. 3–5; fragmentul stâng de sus); IDR, III/2, 65 (ate două fragmente); I. Piso, în vol. *Identități culturale*, Cluj-Napoca, 2010, p. 479–483 (v. *supra*, nr. 1506) (cu adăugarea a cinci noi fragmente epigrafice și două anepigrafice); I. Piso, Ov. Țentea, *op. cit.* (*supra*, nr. 1506), p. 118–121 (alte trei sau chiar patru fragmente; cu foto și reconstituire grafică).

Cultfores Dei Solis? Ma-]

lagb[eli - - - Pro-]

culu[s - - -]a (?)

[- - - exst]rux(erunt)

5 *quo[rum nomina subscripta] sunt:*

Sped(ius) V[- - -]

col(oniae)

Marcu[s - - - -]

M(arcus) Aur(elius) Iu[- - -]

10 *Sped(ius) [- - -]anu[s]*

S[ped(ius?) - - -] aug(ustalis) col(oniae)

Pom[p(onius) Avitus]

Val(erius) [- - -]nus

Sped(ius) Prim[anus] REX

15 *Aurel(ius) Aquil[inus]*

Aurel(ius) Zopyrus

Comini(us) Maximinus

Aurel(ius) Viator

Ant(onius) Barbos

20 *Ael(ius) Geminus*

[- - - -]

[- - - M]arcus

[- - - Val]entinus

[- - -] Antipater

[- - -] Crescentio

[- - -] Eutyches

Val(erius) Rufus

Aurel(ius) V[i]talianus Esurio

Domitius I?[- - -]

După autori, și un alt fragment, acum pierdut, ar fi putut aparține acestei liste (IDR, III/2, 65, fig. 53, fragm. b).

Despre *cultores* în Dacia, v. Silviu Sanie, AIIA Iași 20, 1983, p. 77–80.

1523. Ibidem. Placă de marmură descoperită în primăvara anului 2010 în cursul lucrărilor agricole la sud de sat de către proprietarul terenului (Iorgoni Dorel); deteriorată din vechime la colțul din dreapta jos și la bordura ce delimitează câmpul inscripției, precum și de plug. Dimensiuni: 0,57 × 0,36 × 0,08 m. Inscripția este mărginită de un cadru profilat, măsurând 0,44 × 0,24 m. Partea posterioară nefasonată. Muzeul Sarmizegetusa, inv. S 36806/2236 A.

G. Băeștean, O. Tutilă, *op. cit.*, *supra*, nr. 1491.

D(is) M(anibus)

Aemil(io) Proculo

Lucilia Marcia

coniugi

5 *b(ene) m(erenti) p(osuit).*

1524. Chinteni (jud. Cluj). În cursul săpăturilor de la *villa rustica* de pe dealul Lomb, într-o instalație cu hipocaust, a apărut un fragment de cărămidă ștampilată; dimensiunile cartușului: 6 × 3,5 cm.

Sorin Cociș *et alii*, *op. cit.* (*supra*, nr. 1487), p. 567, fig. 15 (foto).

Editorii recunosc literele VAL (posibilă ligatură V + A) și compară cu ștampila VAL CAT (civilă), descoperită tot într-o instalație de hipocaust, pe dreapta văii Chinteni, în punctul Pustafalău.

1525. POROLISSVM (Jac). Bloc de calcar cu coronament în formă de trunchi de piramidă (patru fragmente care nu se îmbină) descoperit în anul 2008, în cursul săpăturilor din necropola de pe colina Ursoieș, posibil dintr-un complex familial. Fragmentele *c-d* prezintă un coronament cu

acrotre și fronton triunghiular; două rozete și con de pin; câmpul epigrafic de pe bază (*b*) este în formă de tabula ansata, 12 × 29 cm. Litere înalte de 4 cm (*a*) – 3 cm (*b*); în r. 6, ligatura E+T; puncte triunghiulare despărțitoare. Muzeul din Zalău.

D. Petruț, C. Găzdac, Á. Alföldy-Găzdac, S. Pánczél, I. Bajusz, S. Mustăță, L. Vass, Tyche 25, 2010, p. 81–87 (fotografii, desene).

[- - - -]
 [- - -] Cleopa-
 [tr]ae filia(e)
 [quae ?] uixit
 5 [an]n(os) VII m(enses)
 [- - - -]
 Ma[r]tin(us) uer(na)
 et uil(icus) b(ene) [m(erenti) p(osuit)].

Prima atestare a numelui *Cleopatra* în Dacia. *Martinus*, sclav născut în casa stăpânului (*verna*), era folosit în biroul vamal de la Porolissum. Vezi AE 2005,1289.

1526 (= IDR, III/4, 318). **Olteni** (com. Bodoc, jud. Covasna). Cărămizi ștampilate păstrate la Muzeul din Sfântu Gheorghe.

S-au propus diferite lecturi. După Z. Székely (MCA 4, 1956, p. 178–179, fig. 5; idem, MCA 8, 1962, p. 331–334, fig. 6), lectura ar fi *C(ohors) IIII B(rittonum) E(quitata)* sau *C(ohors) IIII Be(ssorum)*; mai remarcă ligatura E+T, propunând: *C(ohors) IIII Be(tavorum)*.

Ulterior, N. Gostar, observând un punct după primele două haste, a propus *c(ohors) II Fl(avia) Be(ssorum)* (AM, 5, 1967, p. 138–141; lectură preluată în AE, 1967–409)¹. Ștampila este reprodusă și în cataloagele expozițiilor *Römer in Rumänien*, Köln, 1969, p. 118, C 31 și *Civiltă română în România*, Roma, 1970, p. 137, C 23 (cu foto).

La rândul-ne, remarcând că bara orizontală a literei *E* este prelungită spre stânga, având capătul ascuțit în jos, am considerat că este ligatura *E + S*, acceptând identificarea propusă de Gostar: *c(ohors) II Fl(avia) Bes(sorum)*. În susținerea acestei lecturi, mai observăm acum în privința gentilicului trupei: litera *F* mai apare ca o simplă hastă într-o ștampilă de la Feldioara (IDR, III/4, 181, fig. 107, dreapta, jos); într-o altă ștampilă de la Sărățeni, aparținând cohorței *p(rima) Alp(inorum)*, apare și varianta CPAI (IDR, III/4, 212, fig. 120, 5–6); vezi totuși I. Piso, F. Marcu, AMN 43–44/I, 2006–2007, p. 175, care propun *c(ohors) p(rima) A(ugusta) I(turaeorum)*.

Alți autori au urmat lectura lui I. I. Russu, anume că ar fi vorba de *cohors IIII Betasiorum*; astfel, Cr. M. Vlădescu (*Armata romană în Dacia Inferior*, București, 1983, p. 38) și N. Gudea (EphemNap 11, 2001, p. 55–60).

Ultima ediție a acestei ștampile s-a făcut recent de Zs. L. Bordi și R. I. Zăgreanu, *loc. cit.* (*supra*, nr. 1511; cu bibliografia anterioară și un repertoriu cuprinzând 51 exemplare); autorii acceptă lectura lui I. I. Russu și N. Gudea. Dar, deocamdată, ei au depistat în literatura de specialitate o singură trupă cu acest ethnicon, staționată în Britannia (RIB, II, 2468; vezi și IDRE, II, 246, cu ale indicații bibliografice). De eliminat unele scăpări (spre exemplu, *cohors* este de genul feminin; corect este *hypocaustum*; nota 43 este greșită); cât despre „hastele” B, C și E, ele sunt de tot hazul !

Pentru a admite asemenea lectură, autorii citați redau ștampila în poziția **C IIII B E**, având ligatura E+T cu bara de sus demesurată față de cea de jos (mai scurtă) – ceea ce este neobișnuit. Prin urmare, este greu a „crea” o trupă de *Betasii* cu numărul de ordine *IIII*, neatestată nici în Dacia, nici în altă parte a Imperiului.

¹ În AE, 1975, 725 se transcrie lectura *C(ohortis) IIII BE*, citându-se ca sursă Székely, AM, 5, 1967, p. 138–140 (!).

1527 Gherla (jud. Cluj). Fragment de diplomă militară (tabella I) descoperită probabil în castru, achiziționată în primăvara anului 2010. Dimensiuni: 2 × 2,6 cm; pe partea dreaptă, pe *extrinsecus*, chenarul din dreapta.

Carmen Ciongradi, R. Zăgreanu, *op. cit.*, *supra*, nr. 1496.

Reproducem textul în transcrierea finală a editorilor:

[Imp(erator) Caes(ar) divi Hadriani f(ilius) divi Traiani Parthici nep(os) divi Nervae pronep(os) Titus Aelius Hadrianus Antoninus Aug(ustus) Pius pont(ificex) max(imus) trib(unicia) pot(estate) - - -]

[equitibus et peditibus qui militaverunt in alis - - - et cohortibus - - - quae appellantur - - - et I Tungrorum Fro]nt(oniana?) et I Ulp(ia) Brit(tonum) [et - - - et] II Hisp(anorum) [scut(ata) Cyren(aica) - - - et sunt in Dacia Porolissensi² dimissis honesta missione]³

[quor(um) nom(in)a subscr(ipta) sunt civ(itatem) R(omanam) qui eor(um) non hab(erent) d]ed(it) et [con(ubium) cum ux(oribus) quas tunc hab(uissent) cum] est c[ivitas is dat(a) aut cum is quas post(ea) dux(issent) dum(taxat) sin]g(ulis)⁴.

Pe baza analizei dispunerii trupelor, editorii ajung la concluzia că diploma datează între anii 143–153.

1528 (= XXX, 1439). Ilișua (jud. Bistrița-Năsăud). Reluarea discuției asupra perechii de consuli:

Neavând posibilitatea de a consulta direct micul fragment epigrafic, ne mărginim a face doar presupuneri. Astfel, litera *G* pare să fie un *E* (dar poate și un accident de gravare); literele următoare sunt desenate de editor VLLEA, dar prima literă este sigur *M*. Consultând principalele lucrări conținând listele de consuli din secolul al II-lea p. Chr. (A. Degrași, *I fasti consolari dell'Impero Romano*, Roma, 1952; G. Alföldy, *Konsulat und Senatorenstand unter den Antoninen*, Bonn, 1977), precum și AE începând din 1974, nu am găsit un personaj al cărui nume s-ar putea potrivi cu cel al consulului din fragmentul de diplomă de la Ilișua. În seria precedentă a acestei cronici (XXX, 1439), am încercat a recunoaște în literele MLLEA *cognomen*-ul celui de-al doilea consul din cea de-a doua pereche de consuli din anul 154; prin urmare: [Paet]o et Macr[ino co(n)s(ulibus)] (G. Alföldy, *Konsulat und Senatorenstand*, p. 164). Examinând din nou fotografia, literele din cel de-al doilea nume par a fi totuși MAX, aparținând *cognomen*ului celui de-al doilea consul din perechea din 155: C. Aufidius Victorinus et M. Gavius Appalius Maximus⁵; prin urmare, în textul epigrafic: [Victorin]o et G(avio) Max[imo co(n)s(ulibus)]⁶.

Chiar și în lipsă de alte amănunte, se poate presupune că este vorba de diploma eliberată unui fost călăreț din *ala Tungrorum Frontoniana*, staționată în castrul de la Ilișua (C. C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, București, 2002, p. 78–80, nr. 15).

Inscripții externe privitoare la istoria Daciei

(nr. 1529–1536)

1529. Diplomă militară fragmentară. Din *tabella I* se păstrează partea stângă (trei fragmente care se îmbină; 11,8 × 4,1 cm. *Tabella II* se păstrează în bună parte (lipsă porțiuni în special din partea dreaptă și cea stângă de sus); 12,9 × 15,8 (acestea pot fi considerate și dimensiunile primei tăblițe).

² Editorii transcriu *Porolissensis* (eronat).

³ Textul cu trupele se păstrează pe *extrinsecus*.

⁴ Acest text este restituit după *intus*.

⁵ G. Alföldy, *Konsulat*, p. 167.

⁶ În seria precedentă a cronicii epigrafice, ne-am oprit asupra perechii de consuli din anul 154 (G. Alföldy, *Konsulat*, Bonn, 1977, p. 164): [Paet]o et Macr[inoco(n)s(ulibus)].

W. Eck, A. Pangerl, *op. cit.*, *supra*, nr. 1498.

Transcriem, după editori, textul constituției rezultat din combinarea textelor de pe prima tăbliță (*extrinsecus* și *intus*), precum și de pe tăblița II (*intus*):

[Imp(erator) C]aesar divi Nervae f(ilius) Nerva Tra[ianus Aug(ustus) Ge]rm(anicus) Dacicus pontif(ex) maxim(us) tribunic(ia) potest(at)e XIII imp(erator) VI co(n)s(ul) V p(ater) [p(at)riae]

[equiti]bus et peditibus qui militaverunt in alis d[iv]abus et cohortibus [decem quae appell]antur (1) I [c(ivium)] R(omanorum) et (2) I Au[g(usta) Ituraeorum] et (1) I] Au[g(usta) Itur]ae[orum sagittar(iorum) et (2) I] Britannica (milliaria) c(ivium) R(omanorum) et (3) I Hispanor(um) p(ia) f(idelis) et (4) I] Thracum c(ivium) R(omanorum) e[st] (5) I Ituraeor(um) et (6) I Flavia Ulpia Hispano[r(um)] (milliaria) c(ivium) R(omanorum) et (7) II Gallorum] Macedonica [et (8) III Campestris c(ivium) R(omanorum) et (9) IIII] Cypria c(ivium) R(omanorum) et (10) VI[II Raetor(um) c(ivium) R(omanorum) et pedites sin]gulares Brit[annici et sunt in Dacia sub D(ecimo)] Terentio Sca[uriano] quinis et vicens pluribusve stipe[ndiis] emeritis dimissis ho[n]esta mission[e]

[quorum nomina subscripta] sunt ip[s]is liberis posterisque] eo[rum] civitat[em] dedit et conubium cum ux[or]ibus, quas t[un]c habuissent, cum e[st] civitas] iis data aut siqui caelib[es] essent, cum iis qu]as postea duxissent, [dumtaxat s]in[gu]li singulas.

A(nte) d(iem) XIII K(alendas) Mart(ias) Ser(vio) Scipione Salvidieno [Orfito], M(arco) Peducaeo Priscino co(n)s(ulibus)].

Alae I Aug(ustae) Ituraeor(um), cui pr[ae]e[st] G(aius) Vettius Priscus ex gregale Marsuae Calvi f(ilio) Azal(io) et Antoniae Mahechi fil(iae) ux(ori) ei(us) CAP/R[-] et CIL XVI 57 filio) eius et Munno f(ilio) ei[us].

Descriptum et recognitum ex tabula aenea, quae fixa est Romae [in muro post templum divi Aug(usti) ad Minervam].

Pe partea exterioară a tăbliței II se află numele martorilor.

Datarea: 17 februarie 110. Diploma a fost acordată unui veteran originar din tribul celtic al *Azalii*-lor din Pannonia, dar care a servit într-o trupă de orientali. Aceeași trupă, condusă de același prefect, mai apare în diploma cu aceeași dată CIL, XVI, 57 (= IDR, I, 2), dar acordată unui veteran de neam itureu.

Vezi și RMD IV, 220 (aceeași dată).

1530. Diplomă militară romană; proveniență necunoscută. Este ruptă în două; sus și în partea stângă, două mici fragmente pierdute. Dimensiuni: 13,9 × 12,4 cm. Locul de păstrare necunoscut.

W. Eck, A. Pangerl, ZPE 176, 2011, p. 234–242 (*supra*, nr. 1499).

Tabella I extrinsecus

Imp(erator) Caesar divi Traiani Parthici f(ilius) divi

Nervae nepos Traianus Hadrianus Aug(ustus)

pont(ifex) maxim(us) trib(unicia) potest(ate) VII co(n)s(ul) III proco(n)s(ul)

peditib(us) et equitib(us) qui militaverunt in coh(ortibus)

5 *quinque quae appellant(nr) I Flavia Hispan(orum) ∞ (milliaria)*

et I Batavor(um) ∞ et I Aelia Gaesator(um) et II

Aug(usta) Britton(um) ∞ et I Hispan(orum) quae sunt in Dacia Po-

rolissensi sub Livio Grato quinis et vicens

pluribusve stipend(iis) emerit(is) dimiss(is) hones-

10 *ta missione quorum nomina subscripta*

sunt ipsis liberis posterisq(ue) eorum civita-

tem dedit et conubium cum ux(ori)bus quas

tunc habuissent cum est civitas is data aut

siqui caelibes essent cum is quas postea

- 15 *duxissent dumtaxat singuli singulas*
 AD XIII IDVS AVG
T. Salvio Rufino Minicio Opimiano
Cn. Sentio Aburiano co(n)s(ulibus)
[co]h(ortis) I Hispanor(um) cui praest
- 20 *M. Domitius Iustinus*
exequite
Tullioni Vegeti f(ilius) Tungr(o)
et Ammaionae Aeconis fil(iae) uxor eius Erav(iscae)
et Feroci f(ilio) eius et Viatori f(ilio) eius et Verno f(ilio) eius.
- 25 *Descript(um) et recognit(um) ex tabula aenea quae*
fixa est Romae in muro post templ(um)
Divi Aug(usti) ad Minervam.

Textul este reluat, cu mici diferențe, pe *intus* aceleiași tăblițe și pe *intus* tăbliței II. Astfel, indicarea datei din r. 16 transcris mai sus apare în r. 4 al tăbliței II astfel: AD XIII IDVS – AVG (!). Editorii corectează *a(n)te d(iem) XIII idus Aug(ustas)*; coroborată de indicația din titulatura imperială și numele consulilor, diploma datează din 10 august 123. Este data la care a fost eliberată și diploma de la Gherla (IDR, I, 7) pentru un *ex gregale* originar din Sirmium și soția sa din neamul eraviscilor.

1531. Fragment de diplomă militară păstrată într-o colecție privată din Roma; proveniența necunoscută (probabil „dall’area balcanică”). Dimensiuni: 2,6 × 2,1 cm.

N. Mugnai, ZPE 177, 2011, p. 277–280.

Extrinsecus:

[- - - -]
 [- -]LA[- -]
 [- -]LAV[- -]
 [- -]GALLO[- -]
 [- -]DIO CONS[- -]
 [- -]NDIS [- -]
 [- - - -]

Intus:

[- - - -]
 [- -]A COMM[- -]
 FLAV V
 [- - - -]

După restituirea datelor titlaturii imperiale, editorul completează textul de pe *extrinsecus*:

[equit(ibus) et peditib(us) qui militaver(unt) in alis - - - et coho(rtibus) - - - quae appell(antur) - - - et I C]la[ud(ia) Gallor(um) Capiton(iana) sau [I F]la[v(ia) Commag(enorum)] sau [II F]la[v(ia) Numid(arum)] et II Flav(ia) Bess(orum) et - - - II] sau [III] Gallo[r(um) et sunt in Dacia Infer(iore) sub Clau]dio Cons[tante, quin(is) et vicen(is) plurib(usve) stipend(is) emerit(is) dimiss(is) honesta missione] etc.

Pe *intus*, în primul rând păstrat se reconstituie numele cohorții *[II Flavi]a Comm[ag(enorum)]*, în următorul cel al cohorții *[II] Flav(ia) N[umid(arum)]*.

Grație prezenței numelui procuratorului Claudius Constans, care mai apare în alte două diplome militare (RMD V, 380 = AÉ 2002, 1743 = ILD, 24; RMD V, 376 = AÉ 1997, 1764 = ILD 25, datate între 10 decembrie 129 – 9 decembrie 130), diploma datează din timpul împăratului Hadrian. Confruntând „punerea în pagină” a diplomei RMD 376 cu cea a micului nou fragment, editorul constată unele diferențe și prin urmare „si può supporre che questa constitutio sta successiva e quindi collocabile fra il 131 e il 132”.

1532. Două fragmente de diplome militare; loc de descoperire necunoscut. Starea de conservare este acceptabilă; mici porțiuni din margini sunt pierdute, dar textul este perfect reconstituibil. Dimensiuni: 14,7 × 11 cm. Pe partea interioară a tăbliței II, înainte de IVNIORE

(numele unuia dintre consuli, la ablativ), editorii observă urme de cerneală. Loc de păstrare necunoscut (nemenționat).

W. Eck, A. Pangerl, ZPE 176, 2011, p. 225–230 (cu fotografii).

Tabella I extrinsecus:

- [Imp(erator Cae]sar divi Hadriani f(ilius) divi Traiani
 [P]arthic(i) n(epos) divi Nervae pron(epos) T. Aeliu(s)
 Hadrianus Antoninus Aug(ustus) Pius pont(ifex)
 max(imus) tr(ibunicia) pot(estate) VIII imp(erator) II co(n)s(ul) III p(ater) p(atriciae)
 5 equit(ibus) et pedit(ibus) qui milit(averunt) in in alis III et numer(o)
 equit(um) Illyric(orum) et coh(ortibus) VIII quae appel(lantur) (1) I Aštu-
 rum et (2) Hispan(orum) et (3) Claud(ia) Gallor(um) Capi(ton)iana et
 (1) I Fl(avia) Commag(enorum) sag(ittariorum) et (2) I Bracaraug(ustanorum) et
 (3) I Tyrrior(um)
 sag(ittariorum) et (4) I Aug(usta) Pacens(is) Nervian(a) Britt(onum) ∞ (milliaria)
 et (5) I Hi[s-]
 10 pan(orum) veter(ana) et (6) II Fl(avia) Numid(arum) et (7) II Fl(avia) Bessor(um)
 et (8) II et (9) III Gallor(um) et sunt in Dacia Infe(rrior(e))
 [s]ub Ulpio Saturnino quinis et vic[enis]
 [p]luribusve stip(endii)s emer(itis) dimis(sis) honest(a) mis-
 sion(e) quor(um) nomin(a) subscript(a) sunt
 15 civit(atem) Roman(am) qui eor(um) non haber(ent) dedit
 et conub(ium) cum uxor(ibus) quas tunc habuiss(ent)
 cum est civitas iis data aut cum iis quas post(ea)
 duxiss(ent) dumtaxat singulis. A(nte) d(iem) XIV K(alendas) Aug(ustas),
 M. Terentio Iunior(e) et L. Aurelio Gallo co(n)s(ulibus).
 20 [A]lae I Asturum cui pra(e)est
 Flavius Nonianus,
 ex gregale
 [T]hiamponi Dexaei f(ilio) Besso.
 [D]escript(um) et recognit(um) ex tabula aerea
 25 quae fixa est Romae in muro post
 [t]emplum Divi Aug(usti) ad Minervam.

Textul este reluat parțial pe *intus* ambelor tăblițe, dar cu omiterea trupelor transcrise *supra*, r. 6–11. La sfârșitul r. 2: AELIV, dar complet pe *intus*; în r. 6 și 7, *T* apare ca o simplă hastă: ASIV, CAPIION; în r. 8: BRACAR AVG.

Pe baza indicațiilor din titulatura imperială și a indicației din r. 18, diploma datează din 19 iulie 146. Cei doi consuli (vezi A. Degraasi, *I fasti consolari*, Roma, 1952, p. 41–42; G. Alföldy, *Konsulat*, Bonn, 1977, p. 151) sunt atestați, la aceeași dată, în alte două diplome militare (CIL XVI, 178 și RMD, IV, 269). Ulpian Saturninus, procuratorul presidial al provinciei Dacia Inferior, a fost identificat de noi cu omonimul prefect al annoniei din timpul lui Marcus Aurelius și Lucius Verus, al cărui adjunct a fost Sex. Iulius Possessor (AÉ, 1965, 237 = IDRE, I, 179, vezi Dacia N.S. 43–45, 1999–2001, p. 231).

Diploma a fost eliberată unui *exgregale* (sic), *Thiamponi Dexaei f(ilio) Besso*, din *ala I Asturum*; numele la nominativ trebuie să fi fost *Thiampo*; editorii remarcă, după D. Dana, legătura cu elementul *Thia-* din numele dacice (vezi și CIL, III, 14507 = IDRE, II, 306, Thiamarcus), dar și cu numele *Val(erius) Thiumpo* de la Troesmis (CIL, III, 6194 = IGLR, 236); numele tatălui, Dexaeus, pare a fi atestat pentru prima dată.

Comandantul trupei, *Flavius Nonianus*, este nou cunoscut în prosopografia milițiilor ecvestre.

După *constitutio* imperială cu data menționată este reprodusă și diploma citată RMD, IV, 269 (= AE, 2001, 2155; CEpR, XIX–XX, 872 = XXI–XXIV, 985; ILD, 35), având ca titular un *sesquiplicarius* din *numerus equitum Illyricorum* (dar numele comandantului nu este menționat).

1533. În sediul (*praetorium*) guvernatorului roman din Caesarea Palestinei, s-au descoperit 12 inscripții fragmentare, dintre care ne rețin atenția șapte fragmente de marmură albă, reutilizate, aflate sub mozaicul porticului de vest. Dimensiuni: 30,5 × 34,5 × 2,5 cm. Înălțimea literelor: de la 4,3 la 14 cm.

W. Eck, H. M. Cotton, în *Man Near a Roman Arch, Studies presented to Prof. Yoram Tsafrir* (L. Di Degni, Y. Hirshfeld, J. Patrick, R. Talgam ed.), Ierusalim, 2009, p. 106–107, nr. 5 (foto).

[- - -] Ti. f. [- - -]
[- - -] ano eq(uo) pu[b(lico), praef(ecto)]
[coh(ortis) ---?, trib(uno)] mīl(itum) leg. V [Mac(edonicae)]
[proc(uratori) prou(inciae) Syr(iae) Palest(inae)? - - -]

Pentru tribunii legiunii V Macedonica, vezi PME VI (2001), p. 154–156.

1534 (= XXVI, 2006, 1198). *Oescus* (Moesia Inferior). Bază de statuie de calcar, descoperită în zona forului coloniei; se păstrează în Muzeul orașului Pleven.

R. Ivanov, *Arheologija Sofia*, 2005, p. 159–161; idem, în: Miroslava Mirković (ed.), *Römische Städte und Festungen an der Donau*, Belgrad, 2005, p. 215–217; AE, 2005, 1325. Vezi Jens Bartels, *Was tat der praefectus saltus? Städtischer Grundbesitz und seine Verwaltung in der römischen Kolonie Oescus*, ZPE 167, 2008, p. 276–282.

T(ito) Flavio T(iti) f(ilio) Pap(iria tribu)
Valentino, eq(uiti) R(omano),
flam(ini) et II-viral(i)
col(oniae), praef(ecto) sal(tus),
5 patron(o) colleg(ii)
fabror(um) coloni-
ar(um) Oes(censium) et Apul(ensium),
patrono col(oniae) Ulp(iae)
Oescensium,
10 bono civi et ama-
tori rei p(ublicae) ob meri-
ta eius in repub(lica)
conlata sp(lendidissimus) ordo
ex suo

Amplă incursiune în sursele menționând *saltus*. Vezi concluzia finală a autorului: „Bei dem bisher nur in der *Colonia Ulpia Oescus* des nachgewiesenen Amt des *praefectus saltus* handelt es sich also um eine städtische Funktion, die für die Verwaltung des im Eigentum der Gemeinde befindlichen Wald- und Weidelandes zuständig war”.

1535. *Doliche* (Syria). Stelă funerară de calcar; dimensiuni: 1,54 × 0,485 (–0,415) m. În registrul sculptural este reprezentat defunctul, ținând în dreapta un vas, iar în stânga o cunună.

Margherita Facella, Michael A. Speidel, *From Dacia to Doliche (and back). A new Gravestone for a Roman Soldier*, în *Asia Minor Studien*, Band 64: Von Kummuh nach Telouch.

Historische und archäologische Untersuchungen in Kommagene. Dolichener und Kommagenische Forschungen IV, Bonn, 2011, p. 207–215. Cf. Fl. Matei-Popescu, *op. cit.*, *supra*, nr. 1504.

- D(is) M(anibus)*
et secur(itati) (a)ęete(rnae) (?)
et [qui]eti.
A[- -]s
 5 *Vitalis*
ex provinc-
ia Dacia Sup(eriore)
ter(i)i(torio) Bassia-
na, vixit an-
 10 *nis XXIII;*
Aur(elius) Valeri-
anus, dupla(rius) leg(ionis)
XIII c(o)ho(rtis) III frat(ri)
carissimo
 15 *[f(aciendum) sau p(onendum)] c(uravit).*

Formula *D M* a fost gravată pe plinta dintre registrul figurat și câmpul inscripției. În r. 2, literele finale EIE, dar continuau probabil pe cadrul din dreapta (care pare a fi așchiat până în dreptul r. 8) cu literele ER sau chiar ERN (?). Gentiliul defunctului era desigur tot *A[ureliu]s*, precum al fratelui său mai mare. În r. 7–11 și 13 cuvintele sunt despărțite prin frunze de iederă. În r. 12, la început, *Al^s*, reprezentând ligaturile A + N și V + S.

Aurelius Vitalis a murit la vârsta de 22 de ani, la doar câțiva ani după ce se înrolase; fratele său era însă soldat mai vechi, deoarece avea rangul de *duplarius*.

Autorii consideră că acești militari au ajuns în Orient cu o vexilație a legiunii XIII Gemina din Dacia, participantă la războiul cu parții al unui împărat roman. Dar, contrar oricărei evidențe, editorii consideră că *Bassiana*, locul de origine al defunctului, ar fi în Pannonia, unde se cunosc două localități cu acest nume – ceea ce a atras imediat reacția lui Fl. Matei-Popescu: v. *supra*, nr. 1504.

Este vorba despre un nou toponim din Dacia Superior, atestat de epigrafa externă, precum *Ranistorum* și *Ad Vatabos* (Ad Batavos). Originea lui trebuie să fie într-un antroponim, *Bassus*, cel al întemeietorului satului, precum atâtea din Dobrogea. Numele este format cu terminația adjectivală *-iana*, cum mai avem în Dacia Largiana și Optatiana, iar la sud de Dunăre, pentru a cita doar două toponime celebre, *Romuliana* și *Ulpiana*. În sudul Dobrogei, antroponimul care ne preocupă intră se pare în componența unui toponim traco-getic, *Besidina* (cf. ISM III, 237 *vicus A[m]l[aidina]*).

În legătură cu datarea, editorii consideră că este vorba de începutul secolului al III-lea; la fel crede Fl. Matei-Popescu. Spre asemenea datare conduce gentiliul *Aurelius* purtat de cei doi frați, precum și lipsa gentiliului. Am avea astfel cea mai recentă denumire a provinciei, *Dacia Superior*, după cea din diploma de la Drobeta din 179.

Vezi recent C. C. Petolescu, SCIVA 63, 2012, 1–2, p. 137–140.

1536. AQVINCVM. Foaie de plumb descoperită în necropola de răsărit a orașului. Dimensiuni: 17 × 23 cm. Litere cursive, înalte între 6 și 9 mm; mici lacune, în special în partea inferioară.

A. Barta, ActaArchHung 49, 2009, p. 23–29 (în engleză; cu foto și desen); A. Barta, G. Lassányi, în: Ókorban. A szavannák fáraói. Nűbia a meroitikus korban, 1–2, 2008, p. 63–69; AE, 2009, 1169.

Iulia Nissa et Gaius Mutilius ne possit facere con-
tra Oceanum, contra Am(o)en<a>m. Ne possit Gaius contra Felic(i)o-
ne(m) facere. Respect<ae> lingua ne possit aduersus conseruos
[.]arr[.]rionis lingua ne possit [- -]

5 *facere. Eunici Suri lingua ne possit aduersus Oceanu<m>*
Asellionis lingua et nomen ne possit a<d>uersus Oc<e>anum facere.
loqui. Ne possit Gaius aut Iulia aduersus Annia
Anniani lingua ne possit [---]
num facere et Dec<e>bali lingua et nomen ne pos-
 10 *sit aduersus Oceanum facere. Eo modo hoc ego auer-*
so graphio scribo, sic lingu<ae> illorum auers<ae> ne po(s)int
facere contra (h)os L[--- e]go ? siprapos<ui>. Ne Gaius aut I[ul]ia Nissa et
Eunicus Surus aduersus Oceanum lin[gu-]
as ob [---]AE[---] lingua [---]ECCIGNISN[---]
contra Am(o)en<a>(m).

„Iulia Nissa și Gaius Mutilius să nu poată face contra lui Oceanus și contra Amoeni. Să nu poată Gaius să facă împotriva lui Felicio. Limba Respectei să nu poată face contra conservilor. Limba lui [- -] să nu poată face. Limba lui Eunucus al lui Surus să nu poată împotriva lui Oceanus. Limba și numele lui Aselio să nu poată... Gaius sau Iulia să nu poată face împotriva limbii lui Annianus. Limba și numele lui Decibalus să nu poată face contra împotriva numelui lui Oceanus. Așa cum scriu eu aceasta cu condeiul întors, la fel limbile lor întoarse să nu poată face împotriva acestora. Pentru ca limbile lui Gaius sau Iulia Nissa sau Eunicus al lui Surus să nu poată face contra Amoeni [- -]” etc.

Plăcuța face parte din categoria acelor *tabellae defixionum*. Interesul nostru pentru această piesă este determinat de prezența numelui *Decibalus*; forma cu *Deci-*, așa cum apare pe tăbliță (vezi desenul editorilor), se mai întâlnește în inscripții (vezi IDRE, II, indici, p. 510) și chiar în Pannonia (IDRE, II, 264).

B) MOESIA INFERIOR

Dobrogea
 (1537–1551)

Bibliografie – Generalități

1537. O. Alexandrov, *Relighiat v rimskata armia v provintzia Dolna Miziia (I–IV v.)*, Veliko Tîrnovo, 2011.

1538. Al. Avram, C. P. Jones, *An Actor from Byzantium in a New Epigram from Tomis*, ZPE 178, 2011, p. 126–134 (a doua jumătate a secolului al II-lea p. Chr.).

1539. Al. Barnea, *The Greek Divinities from Tropaeum Traiani*, Oltenia 17, 2010, p. 57–62.

1540. Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu, *Inscripții inedite și revizuite din colecția Muzeului de istorie națională și arheologie, Constanța, Pontica* 42, 2009, p. 398–400.
 Vezi *infra*, nr. 1546.

1541. Dan Elefterescu, *Two Gnostic pieces from Durostorum*, în *Orient și Occident*, CCDJ 28, 2011, p. 153–157. V. *infra*, nr. 1548–1549.

1542. C. C. Petolescu, *Bellum Bosporanum*, Il Mar Nero 8, 2010–2011, p. 275–297.

1543. G. Staab, *Das Grabepigramm des Euelpistos aus Tomi*, ZPE 179, 2011, p. 197 și urm.

1544. M. Zahariade, Cristina-Georgeta Alexandrescu, *Greek and Latin Inscriptions from Halmyris. Inscriptions on stone, signa and instrumenta found between 1981 and 2010*, BAR International Series 2261, 2011 (Halmyris Series Monographs II⁷).

Vezi în special: II. *Inscriptions on stone*, p. 21–56, nr. 1–35; III. *Inscription Building Material and Pottery*, p. 57–87, nr. 36–148; indici, p. 124–133.

1545. Jerzy Żelazowsky, *L'attività dei governatori nella Mesia Inferiore (86–275 d. C.) secondo le iscrizioni*, Palamedes. A Journal of Ancient History 4, 2009, p. 131–145.

Inscripții recent descoperite sau revizuite

(nr. 1546–1551)

1546. TROPAEVM. Altar de calcar descoperit în 1987 în partea de sud a cetății, pe dealul din apropiere, cu prilejul lucrărilor de terasare a pământului în vederea plantării viței de vie. Deteriorări nesemnificative, fără să afecteze câmpul inscripției. Dimensiuni: 0,61 × 0,34 × 0,28 m; înălțimea literelor: 0,04–0,045 m.

Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu, *Pontica* 42, 2009, p. 398–400, fig. 5 a–b (foto și desen) (*supra*, nr. 1540).

Invicto
Mithrae
[.] *Octavi-*
[*u*]s *P[ro]-*
5 *bus v(otum) l(ibens) m(erito)*

Praenomen-ul dedicantului este pierdut.

Zeul Mithra mai apare cinstit la Tropaeum doar în două inscripții, puse de doi centurioni din legiunile I Italica (CIL III, 12468) și XI Claudia (CIL, III, 7483).

1547. TROPAEVM. Fragment de altar, descoperit în săpăturile din anul 2007 (sectorul de la poarta de nord). Frontonul este decorat cu acrotere în relief. Din inscripție se păstrează doar două rânduri (cel de-al doilea este foarte vătămat). Dimensiuni: î = 0,72 (frontonul 0,22 m), lățimea = 0,758 (inscripția 0,57 m), gros. 0,65 m. Litere înalte de 3,2–5,2 cm. MINA Constanța.

Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu, *Pontica* 43, 2010, p. 359–361, fig. 6 (foto, desen).

Αγαθῆι τύχηι
Ἑρμόδωρο[ς Ζ]οίλου
[-----]

Cele două nume se întâlnesc în cetățile vest-pontice, la Histria, Tomis, Callatis, Odessos etc.: ISM, I, 196–197 A; ISM, II, 59 (25), 83 (49) r. 29; ISM, III, 8; IGB, I², 51 bis etc.

Pentru inscripțiile grecești de la Adamclisi, vezi Al. Barnea, *Les Grecs de la ville romaine de Tropaeum Traiani*, în Guy Vottéro (ed.), *Le grec du monde colonial antique*, I. *Le N et NO de la Mer Noire*. Actes de la Table Ronde de Nancy 28–29 septembre 2007 (Études anciennes, 42), Nancy, 2009, p. 119–123 (vezi CEPR, XXIX, 2009, 1402).

1548. DVROSTORVM. Inel de plumb descoperit în 1976 pe plaja Dunării în zona așezării romane de la Ostrov – Ferma A (în dreptul km 132, D.N. 3A), la aproximativ 3,5 km de anticul

⁷ Vezi Al. Suceveanu, M. Zahariade, Fl. Topoleanu, *Halmyris I. Monografie arheologică*, Cluj-Napoca, 2003.

Durostorum (cercetări Dan Elefterescu). Este deformat, apărând în profil rectangular. Șatonul are dimensiunile $13,62 \times 6,20$ mm, grosimea 1,68 mm. Litere înalte de 1,8 mm. Muzeul Călărași, inv. 39472.

Dan Elefterescu, în *Orient și Occident*, CCDJ 28, 2011, p. 153–154, nr.1.

Pe șaton se citește inscripția I AΩ.

Editorul trimite spre analogie la N. Markov, *In the tracks of the ancient magic*, Sofia, 2005, B 4.

1549. Ibidem. Amuleță pandantiv. Descoperire întâmplătoare, 1976, ca și piesa precedentă. Diametrul 13 mm, grosimea 1,5 mm. Muzeul Călărași, inv. 39475.

Dan Elefterescu, în *Orient și Occident*, CCDJ 28, 2011, p. 154, nr. 2.

Pe o față se vede, pe două rânduri, inscripția I AΩ / TPC (litera P inversă); pe cealaltă, iarăși pe două rânduri, ABPA / CAZ.

Autorul citează spre analogie descoperiri de la Ratiaria (N. Markov, *op. cit.*, B 7) și Viminacium (T. Dimitrijević, în *Viminacium*, 10, 1988, p. 17–20, fig. 1–3).

1550. SACIDAVA. Stelă funerară din calcar descoperită în cetate cu peste trei decenii în urmă. Ruptă în două bucăți (acum lipită); se păstrează la MINA Constanța, inv. 29717. Dimensiuni: $2,85 \times 0,86 \times 0,33$ m. Frontonul este triunghiular, încadrat pe ambele părți de palmete, iar în centru este un cerc împodobit cu rozete cu patru petale. Registrul sculptural este împodobit pe margini cu curpenul de viță de vie, plin cu struguri, care crește dintr-un vas (*cantharos*); în centrul registrului, o coroană din frunze de laur, legate cu *taenia*; în cele patru colțuri sunt rozete cu patru petale, asemănătoare cu rozeta din centrul frontonului, dar care are petalele mai mici. Câmpul inscripției a fost vătămat în câteva locuri, dar lectura textului nu este afectată. Literele sunt frumoase, înalte de 6–7 cm; cuvintele pe alocuri despărțite de mici triunghiuri. MINA Constanța, inv. 29717.

Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu, Traian Cliante, *Pontica* 44, 2011, p. 145–149, nr. 2, fig. 2 a–b (foto, desen).

D(is) M(anibus)
Diozeno
Rigozi
sub tes(serario?) b-
 5 *ur(gariorum) se vi-*
vo sibi et
Tiruni
filio su-
o ann(orum) XX
 10 *VII b(ene) m(erenti) p(osuit).*
H(ic) s(itus) e(st).

Numele *Diozenus* este probabil trac, compus din două elemente : Dio + zenos (I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*², București, 1967, p. 104, 128; Detschew, *Sprachreste*², 1952, p. 12, 32, 71, 92 forma *Diazonos*; cf. I. I. Russu, *Illirii*, București, 1969, p. 87). *Rigozis*, tot trac, se mai întâlnește într-o inscripție de la Tropaeum (CIL, III, 14214, 11: *Crescens Rigozi*). Numele fiului era *Tiro*, în textul epigrafic în cazul dativ: *Tiruni*; această formă se datorează transformării lui *o* neaccentuat în *u*, fenomen lingvistic cunoscut și prezent în textele epigrafice (H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, București-Paris 1978, p. 178–179). Cognomenul *Tiro* este purtat chiar de un

personaj de rang senatorial (C. C. Petolescu, ZPE 58, 1985, p. 207–210; I. Piso, *Fasti provinciae Daciae*, I, Bonn, 1993, p. 284).

1551. Fragment de mic altar, despicaț pe înălțime; partea posterioară lipsă, precum și colțul stâng de jos. Profilat pe față și lateral. Dimensiuni: $19 \times 9 \times 2$ (–5,5) cm. Litere înalte de 1,5–2 cm, vopsite cu roșu. Muzeul Național de Antichități, inv. L 1627.

Gr. Tocilescu, AEM, 3, 1879, p. 44, nr. 14; CIL, III, 8059; I. I. Russu, StCom Sibiu, 12, 1965, p. 53, nr. 4 a; CIGD, 131, Fl. Matei Popescu, SCIVA 62, 2011, 3–4, p. 269–271.

APA
ΓΑΙΟC OC
ΦΛΑΕΙΝ
ΙΟΥΛΙΟC
ΟΥΕΙΚΤΙ sau ΣΙΥΕΙΚΤΙ

În r. 1, Fl. Matei-Popescu recunoaște cuvântul latin *ara*, dar are în vedere și cuvântul grec *ἀρά*, cu sensul de jurământ. Numele dedicantului (r. 2–4) este transcris Γαῖος Φλα<β>ειν(ος) Ιουλιος; în r. 5, transcrierea de mai sus.

După părerea mea, cuvântul din primul rând, având sensul de *altar*, se leagă de ultimul rând, care pare a se citi ΑΝΕΙΚΤΙ (pentru asemenea situație, compară cu CIGD, 15). În ziua de 13 noiembrie 2012, am reexaminat piatra, împreună cu prof. I. Piso și Fl. Matei-Popescu. În r. 2, I. Piso consideră că literele OC nu sunt o repetare inutilă, ci terminația numelui din r. 3 (unde nu au mai încăput, fiind „expediate” la sfârșitul rândului precedent); este vorba de un personaj cu *tria nomina*, redată în grecește: Γαῖος Ιούλιος Φλα(ου)εινος. Cuvântul din ultimul rând poate fi, după părerea mea, o variantă a grecescului ἀνείκῆτος = *invictus*, poate la dativ; prin urmare: „Altar (pus) de Gaius Iulius Flavinus Neînvinsului (Mithra)”.